

УДК 902 (477.83-25) "1939/1951"

ЛЬВІВСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА ШКОЛА У ПЕРІОД ПОТЯСІНЬ ТА ВИПРОБУВАНЬ (1939–1951)

Олександр СИТНИК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та історії стародавнього світу

Статтю присвячено важкому періоду становлення нової "радянської школи" львівської археології, яка розпочалася після вступу радянських військ на землі Західної України у 1939 р.

Описані наукові досягнення та особисті долі львівських археологів за часів "перших совітів" (1939-1941), під час німецької окупації і відразу ж після війни (1944-1951). У 1951 р. був організований Інститут суспільних наук АН УРСР, у якому розпочав роботу новосформований відділ археології. Цим часом завершується формування нової генерації радянської львівської археології.

Ключові слова: Львівський відділ археології, кафедра археології Львівського університету, Інститут суспільних наук АН УРСР, археологія заходу України.

У 1974 р. вийшла у світ перша частина колективної двотомної монографії "Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)". Через два роки з'явилася друга частина "Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час" (Київ, 1976). Ця праця знаменувала собою певні підсумки розвитку археології у Львові за майже столітню історію, починаючи з кінця ХІХ ст. Між тим, на 70 % у ній представлені результати досліджень на західноукраїнських землях у повоєнний період, за останні 30 років.

Треба відзначити, що це була перша зведена, узагальнююча праця з історії первісного, ранньо- та пізньосередньовічного населення Західної України, у якій послідовно в хронологічному порядку висвітлювалися найважливіші аспекти матеріальної та духовної культури носіїв різних археологічних епох та періодів.

Таке важливе наукове досягнення на заході України стало можливим завдяки проведенню значної науково-дослідної роботи великого колективу професійних археологів західноукраїнського осередку, що традиційно сформувався у Львові

Початковий "австрійський" (з кінця ХІХ ст. по 1918), а потім "польський" (1918–1939) періоди розвитку археології у Львові частково висвітлені у працях багатьох авторів¹, у той час як нібито недавнє перше повоєнне десятиліття діяльності львівських археологів не знайшло

відображення ні на сторінках наукових видань, ні в публіцистиці (за винятком окремих абзаців чудової праці Л. Крушельницької “Рубали ліс”). Втім, з впевненістю можна сказати, що теперішній стан археології заходу України у повній мірі є наслідком тих наукових підходів, навиків і традицій, що сформувалися у повоєнні роки, у вирі нової ідеології, у співпраці з новими східноукраїнськими і загалом радянськими колегами.

Чому саме цей відрізок часу став предметом нашого дослідження? 1939 р. – зрозуміло – рік початку II-ої світової війни і встановлення радянської влади на західноукраїнських землях, що кардинально змінило життя науковців Львова. А у 1951 р. офіційно створено нову академічну установу – Інститут суспільних наук АН УРСР з відділом археології. До речі, цей відділ до сьогодні є єдиною структурою археологічного профілю на заході України, тільки тепер це відділ Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Власне у 1951 р. створився уже новий колектив археологів Львова, з новим мисленням, новими планами і завданнями продиктованими “новою науковою методологією”.

Цією методологією, як відомо, було тоталітарне запровадження “єдиноправильної” теорії марксизму-ленінізму.

Сталінізм тривав у західноукраїнському регіоні порівняно недовго – за “перших совєтів” (1939–1941) і після війни (1944–1953). Після смерті Сталіна розпочалась нова епоха, а з 1956 р. археологію було, по суті, виключено з “передового ідеологічного фронту” і уже не обов’язково було вихвалити “роль і значення комуністичної партії у розвитку палеоліту”. Але ж і таке траплялося. Чому? Багато причин. Залишився страх, бідність і беззахистність. Деколи режим вихваляли люди, які, здавалось би, не мали в тому ніякої необхідності. Але... Якщо приглянутися, бачимо різні, але завжди важкі долі археологів у Західній Україні. Виявиться, що той чи інший дослідник залишався під час війни в окупованому Львові, інший – перебував в полоні (і залишився живим), третій належав до багатой (буржуазної) родини за польських часів і т. п. Як згадує Лариса Іванівна Крушельницька, усіх єднало одне – СТРАХ.

Відомо, що радянська влада принесена на багнетах на споконвічні західноукраїнські землі у вересні 1939 р. У цей час у Львові наука загалом і археологія зокрема, стояли на досить високому рівні. Велику дослідницьку роботу вели науковці НТШ², група археологів двох кафедр університету³, окремі працівники музеїв та інших установ⁴.

Розуміючи величезне значення науки для суспільства і боячись втратити таку значну інтелектуальну базу, радянський уряд (правда, за вказівкою Москви)⁵ вирішив організувати у Львові кілька наукових відділів академічних інститутів, в тому числі і археології.

Розвиток археології у перші роки радянської влади. 1939–1941 рр.

Львівський відділ Інституту археології АН УРСР. 8 лютого 1940 р. створено Львівський відділ Інституту археології АН УРСР, “який об’єднав 22

науковці археологічного профілю”⁶. І у пізніших довідках про відділ археології, написаних О. Чернишом в 1970–1980-х роках, вказувалося, що в 1940 р. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР складався із 22 науковців Львова.

Таку інформацію повторюють Леонід Мацкевий у невеликій статті про відділ⁷ і автор⁸. Однак, не було відомо, хто реально входив у цей список? Можливо, ця цифра усе-таки не відповідає дійсності? Відомо, що у відділ увійшли професійні археологи – Ярослав Пастернак, Іван Старчук, Казимир Маєвський, Стефан Круковський, Йосип Пеленський, Маркіян Смішко, але ж хто ще? Очолив відділ Маркіян Юліанович Смішко, який одночасно викладав й у реформованому університеті (фото 27).

У Науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України знаходиться цікавий і важливий документ, який можна назвати “Книгою обліку відлучень” за 1941 р., у якій зазначений кожен робочий день і зафіксований час, коли той чи інший працівник залишав місце роботи для різних справ у місті (фото 23). Крім того, у цьому зшитку є графа, в якій вказано, куди працівник вийшов під час робочого часу. Перший запис датовано 5 квітня 1941 р. Без сумніву, усі працівники відділу час від часу змушені були відлучатися з робочого місця і фіксувати своє ім’я в “книзі обліку”. Таким чином нам вдалося в’ясувати, хто працював у відділі в 1941 р. Окрім М. Смішка, прізвища якого, до речі, немає серед тих, хто записувався у “Книзі обліку відлучень”, зустрічаємо прізвища Бабінського, Гапій, Герцвайг, Зелькевич(а?), Журовського, Круковського, Лемцьо, Маєвського, Нижанківського, Пастернака, Прокоповича, Рошака, Старчука, Феніна. Усього 15 чоловік (отже, не 20 і не науковців).

З приватної розмови з Л. Крушельницькою в’ясувалося, що Е. Прокопович був художником-скульптором, після війни ще деякий час працював у відділі, а потім перейшов до Скульптурно-керамічної фабрики.

М. Бабінський був, очевидно, професійним фотографом (усі свої відлучення з робочого місця записував – “за фотоматеріалами”). Збереглася його звітна “Книга обліку виготовлених фотографій”, у якій гарним каліграфічним почерком по-польськи і по-українськи записані усі замовлення на фото, процес їх виготовлення та ін. Документ датовано 17 грудня 1940 р. Тут міститься багато інформації про археологічні артефакти з різних місць Галичини, головне – їх схематичні рисунки олівцем (більшість з них втрачено під час війни). Після війни М. Бабінського уже не зустрічаємо серед працівників відділу.

Е. Гапій працював(ла?), мабуть, бібліотекарем. У “книзі обліку відлучень” часто записано, що йде у магазин-книгарню “за книгами”.

Нижанківський і Герцвайг були, очевидно, істориками (?); їх подальша доля невідома. Хто такий Лемцьо і Р. Рошак також невідомо.

С. Круковський – відомий польський палеолітознавець (1890–1982) – потрапив до Львова в перші місяці II-ої світової війни, коли Німеччина

окупувала Польщу (фото 24). С. Круковський, як знаний спеціаліст-археолог, без труднощів влаштувався у новостворений Львівський відділ Інституту археології АН УРСР (виконував обов'язки завідувача фондів). Є дані, що 1940 р. він був призначений також головним охоронцем фондів Львівського історичного музею.

Період окупації С. Круковський пережив у Львові, куди потрапив з Перемишля, де саме тоді проводив польові дослідження⁹. Деякий час жив у Хирові (Львівщина). У 1944 р. повернувся до Варшави.

У Науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України знаходиться рукопис звітної праці С. Круковського під назвою "Копальня "Збучі"... Рукопис складається з 59 сторінок, написаних по-українськи то широким розлогим, то дрібним тонким почерком чорнильною ручкою чорним чорнилом.

Відзначено, що ця копальня відкрита геологом і археологом Ю. Полянським у 1930-х роках. Наприкінці 1939 р. Ю. Полянський розповів про копальню С. Круковському, який у вересні 1940 р. проводив тут польові дослідження. Урочище "Збучі" біля Лазарівки знаходиться в нижній течії Золотої Липи (лівої притоки Дністра), практично уже при злитті, дещо північніше Нижнева і південно-східніше Галича.

Цікаво було би проаналізувати цю наукову працю відомого вченого, працю, оригінальну за змістом, стилем і головними висновками. Власне у цьому "Звіті" простежується своєрідний стиль С. Круковського, що перенасичений різними неологізмами, а то і просто незрозумілими (чи зрозумілими лише самому автору) термінами, визначеннями, словосполученнями.

В. Зелькевич, працював, мабуть, інженерно-технічним працівником. У тій же "книзі" часто фігурує запис "за фотоматеріалами". У звітній праці С. Круковського "Копальня "Збучі" в Лазарівці Нижнівського р-ну" (с. 4) за 1941 р. пишеться, що у жовтні 1940 р. у Лазарівці "мірничий" (топограф – О. С.) В. Зелькевич і помічник мірничого Т. Журовський виконали польові знімки, обчислення з них..."¹⁰.

Археологи, які зосередились у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР, уже в 1940 р. вели порівняно велику дослідницьку і наукову діяльність. Це можна помітити навіть з такого цікавого документу, як "Список картографічних праць, планів та рисунків", який вів у відділі у 1940-1941 рр. інженер Т. Журовський.

Треба відзначити, що у Львові тоді жили два брати Журовські – Казимір і Тадеуш. Родом вони з Підгайчиків неподалік Рудки на Львівщині.

Відомий в археологічній науці також їх дядько Юзеф Журовський (1892-1936), який прожив коротке, але науково плідне життя, пов'язане насамперед з Краковом. З 1920 р. – охоронець (консерватор) археологічних пам'яток в Краківському воєводстві. Відомий своїми дослідженнями

неолітичних пам'яток у с. Злота (Польща), першого могильника культури лінійно-стрічкової кераміки в Гебултові (*Gebultowie*)¹¹.

К. Журовський у 1938 р. закінчив гуманістичний факультет Львівського університету і працював молодшим асистентом на кафедрі праісторії під керівництвом Леона Козловського¹². Після війни виїхав до Польщі, спочатку до Варшави, де деякий час був науковим співпрацівником Державного археологічного музею (*Państwowe Muzeum Archeologicznego*). Габілітаційну (докторську) працю захистив у 1948 р. на тему "*Zabytki brązowe w młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza gornego Dniestru*"¹³; опубліковану в науковому журналі "*Przegląd Archeologiczny*" (т. 5, 1949)¹⁴. Автор у вступі зазначає, що усі матеріали, представлені у цій праці, були зібрані у музеях Львова до 1939 р. У 1940 р. після радянських реформ усі колекції археології були об'єднані в Археологічному відділі Львівського історичного музею, який знаходився на пл. Ринок, 4, у "Чорній Кам'яниці". Під час окупації усі збірки залишилися у "Чорній Кам'яниці", але належали уже окремому Преісторичному музеєві (завідувачем якого деякий час був К. Журовський). В кінці окупаційного режиму німці вивезли зі Львова ? фондів усіх музеїв Львова, в тому числі і археологічних колекцій бронзових предметів. Більшість з тих вивезених речей і опублікував К. Журовський, але теперішнє їх місцезнаходження невідоме¹⁵.

У 1950-х роках К. Журовський працював в Університеті ім. Миколая Коперніка в Торуні¹⁶ і одночасно був керівником польового стаціонару (*Stacji*) в Гнезно – відділу новоствореного (1954) Інституту історії матеріальної культури ПАН у Варшаві¹⁷. Професор К. Журовський відомий в науці найперше як довголітній дослідник середньовічного Гнезна.

Другий брат Т. Журовський, за освітою інженер, у 1940 р. влаштувався креслярю-художником (рисівником) у Львівський відділ Інституту археології АН УРСР (можливо, за допомогою брата Казимира). Перший запис у книзі обліку роботи Т. Журовського датований 16-17 вересня 1940 р. (фото 22). Перші креслярські роботи Т. Журовський виконував саме для С. Круковського – це рисунки кременів (по 4-6 таблиць в день розміром 18?24 см), карта Лазарівки, плани і розрізи окремих частин досліджених ділянок копальні.

В цій же книзі знаходиться такий запис: "Від 5. 10. 1940 р. до 6. 11. 1940 р. – участь в археологічній експедиції під керівництвом старшого наукового робітника тов. Ст. Круковського. Там тов. інж. Т. Р. Журовський виконав нівеляцію, поміри терену розкопок, розриси та інші рисунки та фотографії"¹⁸.

З цього облікового документу ми дізнаємося також, що Т. Журовський малював К. Маєвському рисунки, а саме: "Карта найдавніших амулетів та фігурок на захід. обл. УРСР", "Бронзові посудини, імпортовані на територію західних областей УРСР (римські)", "Глиняні посудини (римські)", "Римські скляні посудини", "Римські предмети до прикраси тіла", "Римські фібули",

“Скарби римських монет”. Втім невідомо, чи дійсно Т. Журовський рисував оригінальні названі предмети, чи перемальовував ілюстрації із опублікованих праць?¹⁹

У 1940 р. були виконані рисунки для Я. Пастернака (“Столиці удільних галицьких князівств X–XII ст.”), для М. Смішка (“Плани розкопів на хуторі Вальчука Прокопа у Вікнинах Великих...”), для І. Старчука (“Археологічна карта УРСР із поданням важливіших розкопів”).

Кожен, кому були зроблені рисунки, ставив свій підпис у зошиті і писав “призначення” цих малюнків. Наприклад, К. Маєвський писав – “для лекційного користування”, Я. Пастернак – “для научної доповіді”. Формалізм цієї процедури іноді був сміхотворний. Наприклад, С. Круковський замовив намалювати “проект етажерки”, призначення – “для замовлення”. Одночасно, цей документ сьогодні дає нам можливість до дрібниць відтворити багато забутих фактів не такого вже далекого і неоднозначного 1940 р.

Цілий січень 1941 р. Т. Журовський малював різні рисунки для М. Смішка (“Карта поширення культури підкарпатських курганів III–IV ст. н. е.”, “Ситуаційний шкіц городища Чорна Гора в Грибовичах мал. коло Львова”, “Грибовичі Малі, землянка II, III, IV, 1933”, “Ситуаційний шкіц городища в Городищі Городенківського р-ну”), що призначалися для “реферату на конф. Інституту Археології в Києві 28. 01.-4. 02. 1941 р.” Або ж рисунки для С. Круковського, що готувалися на виставку до Києва (відомо, що у лютому 1941 р. у Києві проходила Третя всесоюзна конференція, присвячена питанням палеоліту та неоліту і, очевидно, до конференції була підготовлена виставка матеріалів та ілюстрацій до них).

Велику кількість рисунків зроблено у лютому 1941 р. для Я. Пастернака, що готувалися “для доповіді в Ленінграді та для “Коротких звідомлень” Інституту Археології АН УРСР у Києві” (написано рукою Я. Пастернака). У список картосхем та таблиць входять такі: “Ситуаційний план Золотого Току, с. Кринос – Старий Галич”, “Золотий Тік – сліди будівель”, “Ситуаційний план городища Пліснеська, с. Підгірці, р. Олесько”, “Перекрій С-Д с. Кринос. Сліди мурів та цвинтаря XVI–XVII ст.”, “Ситуаційний план Успенського собору с. Кринос” та ін. Ці записи цінні насамперед тим, що з них ми дізнаємося про експедиційні роботи працівників відділу у 1940 р. Більшість з цих креслеників не опубліковані і, на жаль, не збереглися.

Майже весь березень 1941 р. Т. Журовський рисував К. Маєвському “до друку” різні “фігурки глиняні”, “римські імпорти”, “амфори”, що дійсно пізніше були опубліковані у монографії. Останній запис зроблено 30 травня 1941 р., тобто, трохи менше, ніж за місяць до вступу німецьких військ до Львова. Вражає величезна кількість виконаної роботи. За 5 місяців 1941 р. Т. Журовський намалював/нарисував/накреслив 194 таблиці/схеми/карти.

Після війни Т. Журовський виїжджає до Варшави, тісно співпрацює з археологами як інженер та консерватор, публікує багато статей про технічні

методи досліджень і консервації різних пам'яток. З 1950-х років входить до Редакційної Ради відомого видання “*Wiadomości Archeologiczne*” як працівник Відділу охорони пам'яток археології Міністерства культури і мистецтв.

Усі рисунки у Львові готувались тільки для п'яти провідних науковців того часу: М. Смішка, Я. Пастернака, І. Старчука, К. Маєвського, С. Круковського. Але ж у книзі “відлучень” за 1941 р. зустрічаємо прізвища 15-ти членів відділу археології.

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що більшість тогочасних працівників були науково-допоміжними працівниками. Е. Прокопович (художник), Т. Журовський (кресляр-“рисівник”), М. Бабінський (фотограф), В. Зелькевич (лаборант), Е. Гапій (бібліотекар), Лемцьо (?) були допоміжними, вкрай необхідними працівниками для успішного розвитку наукових досліджень, але не провідними науковцями.

Герцвайг, Рошак, Нижанківський, Дідик займалися переважно історичними дослідженнями, про що залишили по собі деякі свідчення. Наприклад, у відділі археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігається машинопис наукової праці Й. Дідика “Античні поселення західно-північного узбережжя Чорного моря від Дунаю до Дністра за літературними, епіграфічними та археологічними джерелами”, на 52 сторінках, з оглядовою інформацією про скіфів, сарматів, міста Тіру, Ольвію та аналізом творів античних авторів²⁰. За усним свідченням доцента В. Чорнія, у кінці 1940-1950-х роках Й. Дідик викладав у Львівському університеті латинську мову.

У 1941 р. у відділі вперше зустрічаємо прізвище Олександра Феніна (фото 36), 1917 р. н. (як згадує Л. Крушельницька, він міг бути студентом в цей час). І дійсно, з ювілейної книги про історичний факультет Львівського університету²¹ дізнаємося, що у 1946 р. серед осіб, допущених до здачі державних іспитів, знаходиться і прізвище О. Феніна. Таким чином, можна зробити висновок, що у 1941 р. О. Фенін навчався на історичному факультеті і одночасно працював у відділі археології. Під час війни він служив матросом радянського флоту. Після війни поновився в університеті і у 1946 р. отримав диплом про вищу освіту. Його робота у відділі в 1941 р. зводилася, очевидно, до лаборантських обов'язків.

Археологічна наука у Львівському університеті. У перший радянський період у Львові працювали ще два відомі науковці, “археологи за покликом душі”. Це Й. Пеленський, який був запрошений до університету і займався історією Давнього Галича, і Ю. Полянський – палеогеограф і геолог, відомий своїми польовими дослідженнями палеоліту Подністров'я²², якого також у 1939 р. запрошено до університету на посаду завідувача кафедри фізичної географії. Ще у 1920-х роках Ю. Полянський тісно співпрацював з С. Круковським, постачаючи його крем'яними знахідками зі своїх “теренових геологічних прогульок”. Разом вони опублікували матеріали з палеолітичної

стоянки біля с. Новосілка-Костюкова на Заліщанщині²³. В той час Ю. Полянський був “делегатом” чи співпрацівником Державної служби охорони пам’яток археології Галичини (*Państwowe Grono Konserwatorow Zabytkow Przedhistorycznych*)²⁴.

Обидва вони уже не вели безпосередніх польових досліджень, але їх також треба зачислити до когорти львівських археологів періоду “перших советів” (1939–початку 1940).

Найталановитішим і найвідомішим у цей час був, безперечно, професор Я. Пастернак, який одразу ж після реформи університету – з листопада 1939 р. призначений завідувачем кафедри археології (фото 32). Наказ підписаний першим радянським ректором університету Михайлом Марченком, який сам був призначений ректором лише 16 жовтня 1939 р.

Цікаві дані про нелегкий життєвий шлях М. Марченка подає Т. Романюк: “Про М. Марченка говорили, що він приїхав до Львова більше комуністом ніж українцем, а виїхав навпаки, більше українцем, ніж комуністом” [див.: Володимир Старосольський, 1878-1942. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. С. 125-126]²⁵.

У жовтні 1940 р. М. Марченка відкликано зі Львова до Києва (за “націоналізм”). Оpubлікований цікавий “наказ № 807 по Львівському Державному університету ім. Ів. Франка, дня 29 жовтня 1940 р.”, з якого дізнаємося про тимчасових керівників кафедр університету. Тут ми зустрічаємо багато відомих прізвищ. Наприклад, кафедрою діалектичного та історичного матеріалізму керував С. Брагінець, кафедрою української мови – В. Сімович, української літератури – К. Студинський, нової української літератури – М. Возняк, класичної філології – Р. Ганшинець, західноєвропейської літератури – М. Рудницький, загального мовознавства – Ю. Курилович, слов’янської філології – І. Свенціцький, фольклору та етнографії – Ф. Колесса, стародавньої історії – К. Маєвський, історії середніх віків – О. Терлецький, історії України – І. Крип’якевич, археології – Я. Пастернак.

Як же в такому товаристві не стати “українським націоналістом”? Дійсно, можна говорити, що М. Марченко повернувся до Києва “справжнім українцем”. Показово, що цей наказ від 29 жовтня підписаний уже не М. Марченком, а в. о. ректора Биченком²⁶. Відомий антрополог Ян Чекановський, який також працював у той час в університеті, згадує, що під час війни ректора Биченка німці відразу не арештовували, але потім він був вивезений до Освенціму і там замордований²⁷.

З 1956 р. М. Марченко працював викладачем Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка²⁸. Згадую, коли я навчався на історичному факультеті Київського університету, то у 1970 р. (I-й курс) нам читав лекції по історії Київської Русі власне М. Марченко. На жаль, ніхто нам не представив його, як колишнього (першого радянського) ректора Львівського університету. Йому тоді було 68 років, але нам він здався дуже старим і

навіть німецьким чоловіком. Низенький, худенький, говорив тихим, трохи писклявим голосом. Із дальніх рядів аудиторії на 100 з лишнім місць його було ледве помітно. Говорив повільно, але цікаво. На жаль, мало хто його чув (за винятком студентів кількох перших рядів). Зауважень студентам не давав, кожен з нас займався, чим хотів і в аудиторії стояв глухий шум, як у бджолиному вулику. Михайло Іванович на шум не звертав уваги; складалось враження, що і на нас він не звертав уваги.

Отже, Я. Пастернак займав три посади в різних установах (музей, відділ археології, університет), профіль і сфера діяльності яких співпадали. Навчання в університеті розпочалося тільки у середині січня 1940 р., але до того був проведений додатковий набір студентів (листопад 1939). Із 109 допущених до здачі іспитів (витяг з наказу ректора від 25 листопада 1939) на історичний факультет зараховано (за двома наказами від 15 і 16 грудня) 84 чол.²⁹ На 1939 р. загальне число студентів у Львівському університеті у півтора рази перевищувало кількість студентів Київського університету³⁰.

Після реорганізації університет у Львові одразу ж став осередком наукової і культурно-освітньої діяльності. У червні 1940 р. тут відбулася Сесія АН УРСР, в якій взяли участь визначні вчені з Києва (А. Кримський, Н. Полянська-Василенко, В. Петров та ін.) і з Москви (Б. Греков, В. Пічета). На цій сесії виступав і Я. Пастернак з доповіддю про культурну єдність в архітектурних стилях Давнього Галича, Києва та інших міст Давньоруської держави.

Я. Пастернак з темою Давнього Галича у передвоєнний період (березень 1941) виступав на Всесоюзному конгресі у Ленінграді, пізніше – в Москві, де його доповідь, прочитана українською мовою, викликала нечуваний резонанс³¹.

Під час німецької окупації окремі члени колишнього НТШ проводили несанкціоновані зібрання. “Найбільш діяльною була Історико-філософська секція НТШ під проводом І. Крип’якевича. Я. Пастернак очолював Археологічну комісію, на засіданнях якої виступали з доповідями львівські науковці Ю. Полянський, М. Смішко, а також В. Козловська, Л. Чикаленко, О. Кандиба”³².

У цей час Я. Пастернак проводив також незначні польові роботи (самостійні виїзди) у Галичі, готуючи велику підсумкову роботу про давню столицю Галицького князівства³³. Восени 1942 р. Я. Пастернак веде останні свої теренові дослідження в Україні, обстежуючи неолітичне поселення в с. Котоване біля Самбора³⁴.

Після 1939 р. трагічно склалася доля й видатного львівського археолога Л. Козловського. Як відомий політичний діяч, він одразу ж потрапив в поле зору НКВД, яке його заарештувало і довгий час протримало в ув’язненні, а з 1941 р. направлено в армію польського генерала В. Андерса, з якої він утік і перебрався до окупованої Польщі (за що заочно був засуджений до смертної

кари військовим судом польської армії). З Польщі Л. Козловський перебрався до Берліна і там загинув під час бомбардування 1944 р.³⁵

У 1939-1941 рр. і одразу ж після війни у 1944-1945 рр. в університеті на посаді професора кафедри класичної філології залишався відомий польський археолог, історик греко-римської цивілізації Едмунд Булянда³⁶. У Львівський університет він прийшов у 1916 р. після успішної габілітації у Ягелонському університеті в Кракові. З того часу по 1939 р. Е. Булянда працював завідувачем кафедри археології та історії матеріальної культури (класичної археології)³⁷. Після реформи університету в 1939/1940 рр. цю кафедру було ліквідовано, а Е. Булянда переведено на кафедру класичної філології, що було найближче до його спеціальності. Археологією у цей час проф. Е. Булянда практично уже не займався³⁸. Виїхавши у 1945 р. до Польщі, він очолив кафедру (*Zakład*) класичної археології Вроцлавського університету. У 1946/1947 рр. у нього працювали доктор Вільгельміна Лепік і ст. асистент магістр Стефан Парніцкі-Пуделко, пізніше відомий професор класичної археології в Польщі, але на початку вихованець Львівського університету, учень Е. Булянди³⁹.

В. Лепік-Копачинська (1915-1962) народилася у Вольці Орловській на Люблінщині, у 1932 р. поступила у Львівський університет, вивчала класичну філологію (тобто, давньогрецьких та давньоримських авторів) у таких професорів, як Станіслав Вітковський, Ришард Ганшинец, Єжи Ковальський, а також класичну археологію у Е. Булянди. Після війни, у березні 1946 р. вона переїхала працювати на кафедру до свого вчителя у Вроцлав⁴⁰.

Так само можна згадати Володимира Тисса, який в 1933 р. після закінчення гуманістичного факультету, отримавши диплом магістра, довгий час працював асистентом (позаштатним) кафедри класичної археології Львівського університету⁴¹. У 1939-1941 рр. він – лаборант кафедри археології, якою у цей час керував проф. Я. Пастернак. Після війни перейшов на кафедру історії народів СРСР. На ниві археології він себе так і не проявив, хоч майже 10 років працював разом з археологами.

Довший час після зайняття Львова радянськими військами в 1939-1941 рр. в університеті працювала асистент Ірена Сібек.

У кінці 1930-х років в університеті на кафедрі класичної археології у Е. Булянди викладав асистент поляк Юрій Кульчицький, який спеціалізувався з проблем побуту давніх римлян, зокрема, меблів та інших хатніх речей. Залишався він в університеті і в перші радянські роки (1939-1941). Чим займався в період окупації – невідомо, але у 1945 р. його прізвище зустрічаємо серед працівників поновленого Львівського відділу археології Інституту АН УРСР (фото29). У 1946 р. він виїжджає до Вроцлава, де зупинилося більшість львівських археологів. У 1947 р. у Вроцлаві виходить перший номер щорічника “*Archeologia*” – *Rocznik Towarzystwa Archeologicznego we Wrocławiu*, сформований практично з переселенців зі Львова (Е. Булянда, С. Кульчицький, К. Масевський, Б. Білінський, В. Лепік-

Копачинська, С. Парніцкі-Пуделко). Є. Кульчицький у своїй статті зазначає, що матеріали до цієї роботи були зібрані ним у 1934-1939 рр. у Львівському університеті, а опрацьовані у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР у 1945/46 рр.⁴²

Музеї та НТШ. 3 20 січня 1940 р. Я. Пастернак затверджений директором Львівського історичного музею. До цього музею і перейшла археологічна колекція колишнього Культурно-історичного музею НТШ (директором якого до січня 1940 р. був також Я. Пастернак). Археологічна збірка “майже в цілості, разом із габльотами, була перенесена у нове приміщення”⁴³.

Говорячи про діяльність Я. Пастернака у період 1939-1941 рр., треба відзначити його щирю надію і палку віру в “українізацію” нових реформ, нових порядків. Однак, перші ж дії радянської влади поставили під сумнів такі перспективи.

Не зрозумілим було примусове припинення діяльності НТШ. Є дані, що уже 15 жовтня 1939 р. в приміщенні музею НТШ (сучасна вулиця Винниченка, 24) тодішній представник радянської влади у Львові М. Марченко (майбутній ректор Львівського університету) зустрівся з керівництвом НТШ і, очевидно, подав інструкції “з центру” про подальшу діяльність НТШ⁴⁴. Після цієї події голова НТШ І. Раковський звернувся до усіх членів Товариства з вказівкою подання опублікованих праць за останні 10 років та наукові зацікавлення вчених на перспективу.

9 грудня 1939 р. постала ухвала Президії АН УРСР про реформування НТШ. Останні надзвичайні загальні збори Товариства відбулися 14 січня 1940 р.⁴⁵ За рішенням зборів Товариство було розпущене, а майно відійшло до АН УРСР. І хоч прізвища Я. Пастернака не було у протоколі зборів⁴⁶, Ярослав Іванович все ж таки активно підключився до передачі майна та експонатів музею новому власнику. Ще до принципового розпуску НТШ, у листопаді 1939 р. Тимчасове управління Львівської області прийняло рішення про націоналізацію музеїв та бібліотек. Створено комісію з охорони пам’яток історії та культури (голова – Петро Панч, члени – Іван Крип’якевич, Михайло Возняк та ін.). Величезна бібліотека НТШ перейшла як філія до Наукової бібліотеки АН УРСР. Багаті колекції музею були розпорошені між новоствореними Історичним, Етнографічним та Природничим музеями та Картинною галереєю. Я. Пастернак, як уже зазначалось, “майже автоматично” був затверджений директором Львівського історичного музею. Як дослідив Т. Романюк, передача музейних цінностей не завжди відбувалася коректно і миролюбиво: “...одного дня Я. Пастернак у супроводі “бригади” київських музейних працівників прибув на вулицю Мохнацького, 42 до директора Національного музею (НМ) Іларіона Свенціцького з офіційною вимогою видачі срібного скарбу роботи, що походить із села Крилоса”⁴⁷. Срібний скарб ранньосередньовічних старожитностей був знайдений у 1908 р. на правому березі р. Залукви в Крилосі. Складався з 5-ти браслетів,

візантійської тарілки-дискос, прикрашеної тиснутим орнаментом, масивної крученої гривни, кільця та двох частин візантійської посудини. Вперше цей скарб описав власне Я. Пастернак і датував VI ст.⁴⁸.

Проте, директором історичного музею Я. Пастернак залишався доволі короткий термін. Уже в травні 1940 р. призначено нового директора – Семена Ліньова (колишнього директора Полтавського музею), а Я. Пастернак став науковим консультантом археологічного відділу музею⁴⁹. Можливо, таке рішення було викликане великим адміністративним та науковим перевантаженням Я. Пастернака в 1939-1940 рр.? Адже, як уже згадувалося, крім роботи в музеї та у відділі археології він був завідувачем кафедри археології Львівського університету ім. І. Франка.

Львівська археологічна школа у повоєнний період. 1944-1951 рр.

Університет. Одразу після звільнення Львова у 1944 р. відновила свою наукову діяльність і новосформована кафедра археології та історії стародавнього світу Львівського університету, завідувачем якої став історик, спеціаліст у галузі доби стародавнього світу Іван Вейцківський⁵⁰. У перші повоєнні роки на кафедрі читалися нормативні курси історії первісного суспільства, методики археологічних досліджень, основ археології, історії стародавнього світу. Окрім того, велися окремі спецкурси, наприклад “Південно-Східна Європа в III-II тисячоліттях до н. е.” (М. Смішко), “Археологія Греції та Риму” (І. Старчук), “Скіфи” (І. Старчук), “Повстання рабів в Італії та Сіцилії в II-I ст. до н. е.” (І. Вейцківський)⁵¹. Остання тема, безперечно, була продиктована новим політичним режимом з головною ідеєю диктатури пролетаріату і наголосом на різноманітні повстання. Крім того, за цією темою “Повстання рабів в Італії і Сіцилії у II-I ст. до н. е.” І. Вейцківський у 1937 р. захистив кандидатську дисертацію.

Й. Пеленський викладав в університеті у 1940-41 і 1944-46 рр.⁵², але, мабуть, числився він не на кафедрі археології. У 1949 р. Й. Пеленський, уже як працівник відділу археології, отримує радянський ступінь кандидата історичних наук, хоч ще у 1907 р. захистив “докторат” з філософії та гуманістики на тему “Античні і старохристиянські базиліки”. Так само і М. Смішко, доктор філософії в галузі археології з 1932 р., дістав ступінь кандидата історичних наук лише у 1947 р.

В університеті археологічна наука поступово занепадала, особливо, після смерті І. Старчука у 1950 р. (фото 26) Остаточно вона перестала існувати після того, як М. Смішко у 1954 р. залишив кафедру історії стародавнього світу та середньовіччя. На кафедрі і загалом в університеті не залишилось жодного археолога-практика.

Історичний музей. Після війни розпочав свою археологічну діяльність Ігор Кирилович Свешніков⁵³. Потрібно нагадати, що у 1935 р. І. Свешніков поступив на юридичний факультет, а у 1936 р. паралельно (одночасно) розпочав навчання на гуманістичному факультеті Львівського університету. Будучи студентом у 1938-1939 рр. І. Свешніков відбував археологічну

практику з реставрації і консервації археологічних експонатів, якою керували тодішні працівники кафедри археології Львівського університету М. Смішко та І. Сібек (Сівкувна). Ірена уже довгий час працювала асистентом у Л. Козловського, залишилася в університеті і в перші роки радянської влади. Виїхала до Польщі після війни.

Під час практики І. Свешніков разом з науковцями музею НТШ, зокрема, з Р. Герасимуком і Добрянським реставрував і консервував залізні (загалом металеві) предмети з розкопок Я. Пастернака у Галичі. “Можна бути впевненим, що значна частина відреставрованих довоєнних колекцій зі згаданих музеїв, які сьогодні знаходяться у складі фондів Львівського історичного музею, зберігають сліди вправних рук І. Свешнікова” (фото 28).

Щодо Романа Герасимука, то у 1940 р. він стає заступником директора по науковій частині Львівського державного етнографічного музею, а в серпні 1941 р. – комісаром цього музею (збереглися Акти розподілу майна НТШ поміж відділом археології та Етнографічним музеєм від 12 лютого 1940 р., від 7 грудня 1940 р. і від 11 серпня 1941 р.)

Як зазначає В. Гупало, яка тривалий час працювала з Ігорем Кириловичем в останні роки його життя, у березні 1945 р. він випадково зустрічає у Львові Журовського (мабуть, К. Журовського), який прагнув виїхати до Польщі і шукав заміну на свою посаду у Львівському історичному музеї⁵⁴. Таким чином у 1945 р. І. Свешніков стає завідувачем відділу історії первісного суспільства музею, одночасно продовжуючи навчатись на історичному факультеті університету (який закінчив лише у 1950). Як працівник музею І. Свешніков веде інтенсивні польові роботи, публікує наукові статті. У 1946 р. він веде розкопки разом з І. Старчуком у Пліснеську, бере участь у розвідках у верхів'ї Дністра (від Турки до Миколаєва) на Львівщині. У 1950 р. І. Свешніков бере участь у розкопках пам'яток в експедиціях під керівництвом М. Смішка, Ю. Захарука, О. Ратича на Волині (Волиця Страклівська, Костянець, Ріпнів)⁵⁵.

Отже, Львівський історичний музей стає третьою радянською установою у Львові, яка веде планові археологічні дослідження у 1945-1951 рр.

Львівський відділ Інституту археології АН УРСР. У 1944 р. у визволеному Львові відділ Інституту археології АН УРСР поновлюється, але спочатку у дуже мізерному числі науковців. Збереглася копія документу “Годовой статистический отчет научно-исследовательского учреждения за 1944 год”, в якому зазначена адреса відділу: Львів, пл. Ринок, 10 (у якому зараз містяться відкриті фонди музею етнографії та художніх промислів Інституту народознавства НАН України), а також дані про кількість працівників. На 1 січня 1945 р. у відділі працювало 7 осіб (2 жінки і 5 чоловіків), зокрема, завідувач, 2 старших наукових, 1 молодший науковий, 2 науково-допоміжних і 1 технічний працівники⁵⁶.

Уже було зазначено, що під час війни і одразу ж по війні більшість польських археологів виїхало до Польщі. Змушені були емігрувати й окремі українські вчені (Я. Пастернак, Л. Чикаленко, В. Козловська, Ю. Полянський); був замордований німецькими окупантами О. Кандиба.

Сьогодні дуже важко дослідити археологічну діяльність у перші повосенні роки. Це був час відбудови народного господарства, зруйнованого під час війни, тому археологія, як наука елітарна і “неактуальна”, відійшла на задній план. На передньому фронті ідеології стояла теорія марксизму-ленінізму, для якої стародавнє минуле українського народу не викликало зацікавлення. Навпаки, багато сторінок того минулого треба було назавжди похоронити в ім'я світлого майбутнього.

Впроваджується нова система наукової роботи, суворого контролю, звітності, підвищення ідейного рівня і т. д. У 1944 р. у відділі працювали фактично М. Смішко, І. Старчук та К. Маєвський. У 1945 р. до відділу зачислено Й. Пеленського⁵⁷. Правда, К. Маєвський уже в 1945 р. виїхав до Вроцлава. До речі, народився він у 1903 р. у Бережанах (Тернопільщина), закінчив там класичну гімназію, у 1922 р. вступив на гуманістичний факультет Львівського університету, який закінчив у 1927 р. і до 1939 р. працював на кафедрі класичної археології у Е. Булянди⁵⁸. У 1933 р. він захистив докторську роботу, а у 1935 р. габілітувався на тему “*Figuralna plastyka cyklladska*”.

Як ми уже знаємо, у 1939-1941 рр. він став завідувачем кафедри історії стародавнього світу Львівського університету. Мабуть, це сталося не випадково. К. Маєвський ще зі студентських років мав великі сентименти до соціалізму (починаючи з 1923 р., коли його було арештовано і ув'язнено на 1 рік за політичні погляди – обвинувачено в належності до КПЗУ). Після виїзду до Польщі у 1945 р. розвиває активну діяльність у Варшаві і Вроцлаві. Деякий час працює у Міністерстві освіти та мистецтв, заступником директора Шльонського музею у Вроцлаві, викладає у місцевому університеті, організовує Археологічне товариство, яке з часом стає загальнопольським, організовує щорічний науковий збірник Товариства – “*Archeologia*” (фото 25). Співорганізатор і директор Інституту історії матеріальної культури ПАН у Варшаві (1953-1954). З 1954 р. – керівник кафедри і професор Варшавського університету⁵⁹.

У 1945 р. у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР деякий час числилися ще два польські дослідники – уже згадуваний Ю. Кульчицький і Б. Білінський.

Щодо останнього, то в археології він був “залітною пташкою”. У 1947 р. у київському збірнику “Археологія” публікується звіт М. Смішка “Львівський відділ Інституту археології АН УРСР у 1944 р.”⁶⁰. У тексті вказується, що у відділі працюють 4 наукові співробітники. Згадуються К. Маєвський, І. Старчук і, зрозуміло, М. Смішко. Хто ж четвертий? Невідомо. Але в цьому ж збірнику поміщене повідомлення тодішнього

вченого секретаря Е. Дзбановського “Інститут археології АН УРСР у 1944 р.”, у якому читаємо такі рядки: “Для Львівського відділу затверджено такі теми: “Доба полів поховань в західних областях УРСР та питання ранньослов’янської культури” (М. Смішко), “Глиняна пластика трипільської культури в західних областях УРСР” (К. Маєвський), “Мистецькі пам’ятки феодального Галича за останніми розкопками” (І. Старчук), “Археологічна карта античних стоянок на північному побережжі Чорного моря” (Б. Білінський)”⁶¹.

Отже, Б. Білінський працював четвертим науковим співробітником поновленого відділу археології. За освітою він був “класичним філологом”, у 1945 р. виїхав до Вроцлава і влаштувався у місцевий університет. У кількох випусках згаданого збірника “*Archeologia*” у Вроцлаві він публікує великі історичні статті з життя Стародавнього Риму⁶².

Характерною рисою нового суспільного ладу була обов’язкова різнопрофільна звітність. Так, у 1945 р. керівник відділу М. Смішко робить у Києві доповідь “Стан археологічних досліджень у західних областях України”. Через рік на VI Науковій конференції Інституту археології АН УРСР він виступає з доповіддю “Підсумки вивчення культури “полів поховань” на Україні”.

У київському збірнику “Археологія” за 1947 р. поміщена його стаття про дослідження у Вікнинах Великих⁶³, які проводилися ще в довоєнний 1940 р. Цікавий щоденник цих розкопок знаходиться у Науковому архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України⁶⁴.

Із ще однієї “Книги обліку відвідувань” працівників відділу археології за 1945 р. довідуємося, що в цей час працювали М. Бардин, О. Бійовська, Е. Вінтоняк, Р. Ганшинец, Й. Дідик, Ю. Кульчицький, Я. Лабій, Й. Пеленський, Е. Прокопович, М. Смішко, І. Старчук. У другому списку прізвище Ю. Кульчицького перекреслене, а на його місце вписано В. Манастирського. Крім того, до цього списку дописані прізвища О. Феніна, Ю. Мушака (фото 38).

З особистої розмови з Л. Крушельницькою я дізнався, що Марія Бардин працювала машиністкою, Олена Бійовська – зав. фондами (фото 37, 42), Е. Вінтоняк – секретаркою, Вітольд Манастирський – інженером-геодезистом.

Ришард Ганшинец – відомий львівський учений міжвоєнного періоду. У 1940 р. був завідувачем кафедри класичної філології історичного факультету Львівського університету (наказ ректора від 29 жовтня 1940)⁶⁵. Яким чином у 1945 р. він потрапив у відділ археології, невідомо. Очевидно, були проблеми з викладанням в університеті, зрештою, як і у Б. Білінського, Ю. Кульчицького, К. Маєвського та ін. Не останню роль відіграла тут особистість завідувача відділу і одночасно доцента університету М. Смішка,

який на деякий час “пригрів” колег з університету перед виїздом їх у Польщу. Р. Ганшинец виїхав до Вроцлава у 1946 р.⁶⁶

У 1946 р. відділ археології поповнився ще одним серйозним дослідником. Мова йде про Олексія Онисимовича Ратича (1906-1975), який ще у 1929 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету, працював у різних юридичних конторах Івано-Франківщини та Львівщини, а по війні, у 1946 р. був зарахований на посаду лаборанта відділу Інституту економіки АН УРСР (фото 34). В окремих публікаціях про О. Ратича⁶⁷ вказано, що він розпочав свою археологічну діяльність у відділі в 1947 р. Насправді це сталося ще у 1946 р. Зберігся оригінал документу “Личный листок по учету кадров”, у якому рукою О. Ратича написано, що він є магістром наук (правда, польської атестації) і у 1946 р. зачислений старшим лаборантом до відділу Інституту археології АН УРСР. Але найголовнішим документом є завірений штампом “Витяг з наказу № 372 по Львівських Установах АН УРСР від 28. 10. 1946 р.”, у якому вказано (цитую дослівно): “Перевести т. Ратича О. О. з посади лаборанта відділу Ін-ту економіки на посаду молодшого наукового робітника за рахунок відділу Ін-ту археології з 1. 11. 1946 р. Підстава: Резолюція Уповноваженого Президії АН УРСР”. Підписано членом-кореспондентом АН УРСР, проф. Г. Савіним. Правда, в іншому документі “Діловій та політичній характеристиці” на молодшого наукового співробітника О. Ратича зазначено, що він у відділі археології працює з січня 1947 р. Очевидно, ця політична довідка і стала підставою того, щоб часом зарахування вважати 1947 р. (можливо, насправді воно так і було). Але, як відомо, юридичною підставою для встановлення часу початку роботи у будь-якій установі є відповідний наказ, датований конкретним числом. У випадку з О. Ратичем це, безсумнівно, 1 листопада 1946 р.

Дійсно, звання молодшого наукового співробітника О. Ратич отримав лише у 1947 р. Про це свідчить інша довідка – “Витяг з протоколу № 2 від 9. 08. 1947 р. засідання Вченої Ради Інституту археології АН УРСР”, яка доводить, що клопотання Львівського відділу Інституту археології АН УРСР про надання звання молодшого наукового співробітника О. Ратичу було підтримане Вченою радою Інституту археології АН УРСР 9 липня 1947 р. Підписалися Голова Вченої Ради, дійсний член АН УРСР П. Єфименко та вчений секретар М. Рудинський.

Здавалося б, яка різниця, коли О. Ратич прийшов у відділ археології – у 1946 чи у 1947 р., але поза встановленням простої наукової істини є ще й інший, морально-етичний аспект по відношенню до наших попередників-колег. Некоректне ставлення до наукових фактів дескредитує саму суть наукових досліджень. Існує й історичний аспект. Адже О. Ратича переведено у відділ археології не за його палким бажанням, а тому що, як засвідчують документи, Президія АН УРСР у вересні 1946 р. ліквідувала Львівські відділи Інститутів історії, літератури й економіки⁶⁸. О. Ратичу, як юристу і випускнику Торгівельної академії (1926) краще було працювати у сфері

економіки чи юрисприденції, але якщо відділ економіки ліквідовано “зверху” то, відповідно, нічого кращого (крім археології!) не залишалося.

Цікавий документ датований 1948 р. – “Виписка з висновків про роботу Львівського Відділу Інституту археології АН УРСР” (фото 35). Комісія у складі виконуючого обов’язки директора Інституту члена-кореспондента АН УРСР Л. Славіна, заступника директора по науковій роботі В. Довженка, секретаря парторганізації старшого наукового співробітника В. Даниленка з 28 лютого по 4 березня 1948 р. у Львові провела обстеження роботи відділу і постановила провести “...розвантаження завідувача відділу М. Ю. Смішко від частини господарських та адміністративних робіт передоручивши цю частину тов. О. О. Ратичу, на якого покласти обов’язки вченого секретаря відділу. Львів, дня 3, березня 1948 р.”⁶⁹. Отже, з цього документу ми дізнаємося, що першим вченим секретарем відділу був О. Ратич і призначила його “висока” комісія з Києва.

На період 1940–початку 1950-х років на кожного співробітника (мабуть, на кожного громадянина тодішнього СРСР) готувалися різні “характеристики”. На О. Ратича збереглися дві такі характеристики: перша – наукова і громадська, друга – ділова і політична. У першій з них, зокрема, написано, що О. Ратич “...на протязі 1947-1949 рр. приймав активну участь у роботах Пліснеської експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР, а в 1947 р. – в роботі Городської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР в Києві. В 1949 р. очолював роботу Придністрянської археологічної експедиції”. Підписали цю характеристику в. о. Уповноваженого Президії АН УРСР, кандидат біологічних наук В. Хржановські, секретар партбюро Львівських Установ АН УРСР, кандидат технічних наук Д. Очеретенко і голова МК Львівських Установ АН УРСР, кандидат історичних наук М. Смішко. Датовано документ 15 березня 1950 р.

У “Діловій і політичній” характеристиці від 28 липня 1951 р. вказується, що він “...в 1948 р. закінчив з відмінними оцінками навчання у вечірньому університеті марксизму-ленінізму при Львівському міськкомі КП(б)У. Зараз продовжує самостійно працювати над поглибленням марксистсько-ленінської теорії за індивідуальним планом”⁷⁰. Зрозуміло, що О. Ратич не поглиблював марксистсько-ленінську теорію – тут явна стилістична недоречність, за яку у той час могли поплатися і парторг, і сам О. Ратич.

У 1947 р. у 19-річному віці до Львівського відділу археології на посаду художника-реставратора прийшла працювати Лариса Іванівна Крушельницька (фото 31). Тут вона вперше зіткнулася з “духом справжньої археології”, що стала сенсом її життя на усі наступні роки. Народилася у 1928 р. в літературно-мистецькій сім’ї у м. Стрию на Львівщині. У 1934 р. разом із батьками переїхала до Харкова, а після знищення більшовиками родини Крушельницьких, повернулася до Львова. У 1944 р. виїхала до Відня, потім – до Штутгарту, де навчалася у Художній Академії. Після війни

повернулася до Львова і з 1945 по 1947 р. працювала художником-реставратором в Музеї українського мистецтва⁷¹.

Зберігся ще один цікавий документ “Листок приявних працівників Львів. Відділу 1948 р.”⁷² У цьому листку обліку відвідувань зазначено прізвища 15 працівників, однак без М. Смішка (зав. відділу). Це – М. Бардин, О. Бійовська, Е. Вінтоняк, П. Завада, В. Кравець, Л. Крушельницька, О. Костюк, Я. Лабій, В. Манастирський, Й. Пеленський, Т. Плаксій, О. Ратич, І. Старчук, О. Фенин (фото 39).

Відомо, що Орест Костюк працював фотографом, Тетяна Плаксій – зав. бібліотекою, М. Бардин – надалі залишалася друкаркою-машиністкою, так само Е. Вінтоняк – секретаркою, а О. Бійовська – зав. фондами археології. В. Манастирський виконував обов’язки інженера, кресляра, реставратора. Валентина Кравець стала науковим працівником і тільки-що розпочала дослідження трипільської культури (фото 40, 41).

Петро Завада – науковець-початківець. В Науковому архіві Інституту українознавства зберігається його наукова праця “Скотоводчі племена кінця III-го – початку II-го тисячоліття до нашої ери в Західних областях Української РСР”⁷³ – монографічне дослідження за 1947 р., на 138 аркушах машинопису. Зібрана інформація переважно з досліджень 1920–1930-х років.

В історії археології західноукраїнських земель зустрічаємо ім’я С. Судакова, який досліджував у 1947 р. поселення трипільської культури біля с. Семенів-Зеленче⁷⁴. В науковому архіві Інституту українознавства зберігається його наукова праця “Селище трипільської культури поблизу с. Семеново-Зеленче Тербовлянського району Тернопільської області” за 1948 р., на 15 аркушах машинопису російською мовою⁷⁵. У 1947 р. він допомагав І. Старчуку у розкопках с. Крилоса, в ур. Золотий Тік. Цікаво, що у списку працівників відділу за 1945 р. його прізвища ще немає і у “листуку-приявних” за 1948 р. його імені уже немає. Отже, він працював у відділі десь приблизно у період 1946–1948 рр. Є відомості, що він перейшов працювати в університет (можливо, на філологічний факультет, оскільки він знав східні мови).

Досить рано, ще у 1946 р. у відділі розпочала роботу В. Кравець, яка проявила себе перспективною дослідницею трипільської культури Поділля. Дотепер зберігається рукопис її наукової праці “Памятники Трипольской культуры Верхнего Поднестровья” за 1951 р.⁷⁶ Це машинописна велика робота російською мовою, у якій підведені підсумки досліджень трипільської культури не лише Подністров’я, але й суміжних територій. У 1950-х роках В. Кравець змушена була залишити археологію, до якої вона уже не повернулася.

Маємо інформацію, підтверджену документально, що у 1948 р. у відділі археології деякий час працював Мечислав Гембарович, який розпочинав своє навчання в ще у проф. Я. Чекановського напередодні Першої світової війни, спеціалізуючись з антропології (разом із Я. Пастернаком і В. Гребеняком).

Пізніше він переключився на історію мистецтва і став відомим вченим; багато років працював у Науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка АН УРСР.

У науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України я випадково натрапив на зшиток (28 сторінок) машинописної праці О. Терлецького “Городи Галицько-Волинської землі” за 1948 р.⁷⁷, у якій подана коротка характеристика різних міст Галицько-Волинського князівства (Галич, Звенигород, Тереховля, Лаврів та ін.). Виявляється, відомий історик Омелян Антонович Терлецький (1828-1958), дійсний член НТШ ще з 1921 р., працював у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР з 1947 по 1951 р., власне у ті роки, коли Львівський відділ Інституту історії АН УРСР було ліквідовано “зверху”. Після утворення Інституту суспільних наук АН УРСР, Омелян Антонович перейшов у рідніший для нього відділ історії України.

Треба відзначити, що у 1940-1941 рр. він працював старшим викладачем і тимчасово завідував кафедрою історії середніх віків Львівського університету. У травні 1941 р. отримав вчене звання доцента. Після війни продовжував працювати в університеті, спочатку на кафедрі історії середніх віків, а з жовтня 1945 р. – на кафедрі історії західних і південних слов'ян. У 1950 р. йому було присвоєно науковий ступінь кандидата історичних наук без захисту дисертації⁷⁸. В археології його ім'я маловідоме, але співпраця із М. Смішком та іншими археологами мала суттєве значення для його історичних розробок.

В науковому архіві вищезгаданого інституту зберігся аркуш “Соцзобов'язань” О. Феніна (у трьох примірниках, написаний від руки, з підписом і датою 18 лютого 1951 р.), в якому у параграфі “По науководослідній роботі” О. Фенін написав “Закінчити роботу “Пам'ятки ранньозалізного (доскіфського) часу у Верхньому Подністров'ї”, а у параграфі “По підвищенні кваліфікації” написано “Поширити роботу “Пам'ятки скіфо-сарматської доби на території Прикарпаття” до вимог кандидатської дисертації до 30. X. 1951 р. Здати іспит по докласовій археології в обсязі кандмінімуму”⁷⁹. У параграфі “По громадській роботі” О. Фенін зобов'язувався “написати 3 статті до стінгазети відділу”. Таким чином, молодший науковий дослідник О. Фенін на початку 1951 р. (ще у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР) планував до кінця року написати дисертацію, здати кандидатський іспит і, очевидно, продовжувати наукові дослідження на заході України. З його опублікованих праць знаємо лише одну наукову статтю “Знахідки римських монет в Прикарпатті”, надруковану в “Археології” за 1952 р.⁸⁰

Однак, уже у планах і звітах працівників відділу на 1952 р. імені О. Феніна немає. За усними спогадами Л. Крушельницької, дослідник несподівано захворів психічно. З цієї хвороби він уже не вийшов.

У 1950 р. відділ поповнився двома новими, уже досвідченими науковими працівниками, які на довгий час зайняли провідні позиції в

археології Західної України. Ці імена є добре знаними і шанованими серед археологів. Мова йде про Юрія Миколайовича Захарука⁸¹ і про Олександра Панкратовича Черниша.

Ю. Захарук народився 12 квітня 1914 р. у Вінніпезі (Канада) і помер також 12 квітня 1997 р., але уже в Москві, проживши довге плідне життя. Повернувшись разом з родиною на Батьківщину у 1923 р., він у 1938 р. закінчив історичний факультет Одеського університету (фото 30). Під час навчання приймав участь у дослідженнях великого поселення Сабатинівка, але після університету був направлений на роботу в школу у далекий Краснодарський край. У 1939 р. повернувся в Україну і почав працювати у Житомирському краєзнавчому музеї; в 1940 р. поступив в аспірантуру Інституту археології АН УРСР. В роки війни воював на різних фронтах аж до демобілізації у 1946 р. Поновився в аспірантурі, яку закінчив у 1948 р., потім працював в Інституті археології в Києві, а у 1950 р. переїхав до Львова. Разом з ним приїхала його дружина – Тетяна Іванівна Данилович, яка періодично працювала у відділі археології лаборантом аж до 1959 р. (на її місце прийшов Володимир Цигилик).

У 1950 р., фактично ще у відділ Інституту археології АН УРСР, прийшов працювати уже досвідчений археолог, кандидат історичних наук (з 1948) О. Черниш. Народився у 1918 р. у с. Холми, що на Чернігівщині, у 1941 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету. З початком війни одразу ж мобілізований у Червону Армію. Війну закінчив у кінці 1945 р. і розпочав роботу в Інституті археології АН УРСР. Олександр Панкратович уже мав досвід польових робіт у Західній Україні, кожен рік (починаючи з 1946) працював в складі Дністрянської комплексної експедиції під керівництвом Т. Пассек. Тут, в долині Дністра О. Черниш відкрив і розкопав пам'ятки, які пізніше дістали світове визнання – Молодове I, V, Кормань IV, Оселівка, Атаки та ін. (фото 46, 47)⁸²

О. Черниш прийшов у Львівський відділ археології і переселився до Львова разом зі своєю молододою дружиною, москвичкою Катериною Черниш (для близьких вона була “Ріною”), з якою познайомився в Дністрянській експедиції, якою керувала Т. Пассек (фото 44, 46, 47). Молода, енергійна К. Черниш серйозно займалася проблемами трипільської культури у Подністров'ї.

Таким чином, на час остаточно сформованого відділу археології, у Львові працювали провідні фахівці у головних напрямках археології заходу України.

Наступний важливий етап розвитку археології у Львові і загалом у західноукраїнському краї пов'язується із утворенням Інституту суспільних наук АН УРСР, який був заснований постановою Ради Міністрів Союзу РСР 21 лютого 1951 р. і постановою Президії АН УРСР. Очолив інститут вчений-економіст Олексій Нестеренко, який, приїхавши до Львова навесні 1951 р., розпочинає формування дирекції і відділів. Заступником директора з

наукової роботи призначено М. Смішка, вченим секретарем – літературознавця М. Нечиталука. Є відомості, що до 26 вересня 1951 р. обов'язки директора виконував М. Смішко, здавна знаний в академічних колах Львова⁸³.

У довідці про відділ археології⁸⁴ написано, що відділ очолював М. Смішко з 1940 по 1961 р. (з перервами), але у 1951-1953 рр. (до часу, коли завідувачем відділу став Ю. Захарук) М. Смішко виконував обов'язки заступника директора з наукової роботи. Мабуть, одночасно він був і завідувачем відділу археології (?).

Розпочався підбір кадрів – спеціалістів у галузі археології, що було нелегко у тодішніх умовах не лише Львова, але й загалом в Україні. Звичайно, усі штатні працівники Львівського відділу Інституту археології АН УРСР автоматично перейшли до відділу археології Інституту суспільних наук. Це уже згадувані М. Смішко, Ю. Захарук, О. Ратич, Й. Пеленський, В. Кравець, Л. Крушельницька і, мабуть, О. Фенін.

Передчасно помер у 1950 р. І. Старчук. Практично лише один рік (1951-1952) числився у відділі 70-річний Й. Пеленський.

Повертаючись знову до особи Й. Пеленського, треба уточнити, що у Львівський відділ Інституту археології він прийшов у червні 1945 р. і був призначений на посаду старшого наукового співробітника⁸⁵. Не дивлячись на свій 76-річний вік, дослідник в Інституті ще написав кілька наукових праць, які так і не були опубліковані (зберігаються дотепер в Науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Це такі машинописні зшитки: “Червенські городи” (1947), “Стародавній Львів” (1947), “Древнеруський княжий двір” (1950), “Галич і його будівництво у древній добі XII-XIII ст.” (1952).

Таким чином, у новосформованому відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР на початок 1950-х років визначились спеціалісти за головними археологічними періодами регіону. Палеолітом і частково мезолітом Подністров'я і загалом заходу України займався О. Черниш. Неоліт і енеоліт вивчала його дружина – К. Черниш. Трипільську культуру та інші енеолітичні культури Волині досліджував Ю. Захарук. Трипільську культуру Поділля вивчала В. Кравець, ранньозалізний вік та культури римського часу уже тривалий час досліджував М. Смішко, давньоруським періодом займався О. Ратич. Він перший з новоприбулих у 1953 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: “Древньоруські археологічні пам'ятки Галицької і Волинської земель”, а у 1957 р. опублікував першу монографію “Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР”.

Отже, часом утворення нової академічної структури – Інституту суспільних наук АН УРСР і відповідно – відділу археології у ньому у 1951 р. можна завершити аналіз діяльності першого повоєнного періоду розвитку археології у Львові.

Інститут археології АН УРСР у кінці 1930–початку 1940-х років провів три конференції. У січні 1939 р., квітні 1939 р., лютому 1941 р. конференції були присвячені (по черзі) питанням дослідження трипільської культури, вивченню пам'яток скіфо-сарматського часу і скіфо-грецьких міст північного Причорномор'я та дослідженню найстарших пам'яток доби палеоліту і неоліту на території УРСР. Четверта конференція, що проведена в 1945 р., мала дуже широке завдання – “Підсумки і перспективи”.

В роботі двох останніх конференцій (3-й і 4-й) приймали активну участь також львівські археологи, зачитуючи на 3-ій конференції чотири наукові доповіді, а на 4-ій конференції дві наукові доповіді. У роботі усіх конференцій активну участь взяли археологи Інституту історії матеріальної культури АН СРСР з Москви і Ленінграду. Третя конференція (1941 р.) організована по питанням вивчення пам'яток доби палеоліту і неоліту, на якій було зачитано 67 доповідей і повідомлень, складом учасників і тематикою перетворилась у всесоюзну археологічну конференцію⁸⁶.

У доповіді на Науковій сесії Інституту археології АН УРСР у 1949 р. М. Смішко відзначав, що під час “літніх польових робіт наукові співробітники відділу ведуть інтенсивну науково-популярну роботу на місцях перебування експедицій. Ця робота приймає форму популярних доповідей для інтелігенції і селян, лекцій для учнів середніх і початкових шкіл, або бесід з малими групами відвідуючих роботу експедицій. Стационарна Пліснеська експедиція випустила в цьому році популярно-польову газету п. н. “Археолог в полі”, в якій поміщувались популярно-наукові та політичні статті”. “Товариші П. Завада і О. Ратич закінчили Вечірній Університет Марксизму-Ленінізму, а тов. Фенін закінчив на сьогодні I курс навчання в тому ж університеті. Тов. Смішко, Старчук, Кравець і Костюк працюють систематично на лекторії, організованому Львівським Міськкомом КП(б)У. Наукові співробітники Пеленський і Терлецький вивчають твори класиків марксизму-ленінізму за індивідуальними планами. Науково-допоміжні співробітники О. Бішовська, Л. Крушельницька і Т. Плаксії проходять систематичний курс навчання марксизму-ленінізму як студенти-заочники історичного факультету Львівського Державного Університету, Товариші Манастирський, Лабій і Бардин охоплені навчанням в політкружках...”⁸⁷. “Усі молодші наукові працівники приступили до підготовки іспитів для канд. мінімуму, а тт. Завада і Ратич склали уже деякі з тих іспитів. Також усі вони працюють над кандидатськими дисертаціями, М. Смішко закінчує оформлення докторської дисертаційної роботи, а І. Старчук працює над підготовкою такої ж роботи”⁸⁸. Усі ці факти стосуються 1949 р. І тому, мабуть, ніхто не усміхався.

Поява О. Черниша у 1950 р. у Львові була зумовлена, очевидно, не стільки бажанням самого Олександра Панкратовича, скільки “партійним обов'язком” піднімати палеоліт у Подністров'ї. Такі міркування виникають у зв'язку з зауваженнями М. Смішка, виголошені в доповіді, що “зовсім

відрогом стоїть справа із дослідженням палеолітичних і епіпалеолітичних стоянок верхнього Подністров'я. На зрушення цієї широкої важливої справи з мертвого місця вимагає в першу чергу включення в склад відділу кваліфікованого спеціаліста по палеоліту, а це лежить вже в комплектації Дирекції нашого Інституту”⁸⁹. Мабуть, саме завдяки такому “проханню з президії” уже зрілий на той час палеолітознавець О. Черниш згодився на переїзд з Києва до Львова.

На час 1949 р., до 10-річчя “возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі” М. Смішко відзначив, що за період існування відділу “було виконано 21 науково-дослідну тему, а крім того написано 10 повних і 6 скорочених для друку звітів із археологічних експедицій, а також виготовлено і прочитано 6 доповідей на наукових конференціях Інституту. Силами відділу організовано за цей час 18 археологічних експедицій на території західних областей УРСР, а крім того наші наукові співробітники приймали активну участь в роботі 5 експедицій Інституту”⁹⁰.

У доповіді згадуються тільки окремі з них. За тематикою переважали роботи з ранньослов'янського часу і Київської Русі. Сам М. Смішко зазначає свої тематичні роботи: “Доба полів поховань в західних областях УРСР” (1940), “Підкарпатські кургани III-IV ст. ст. н. е.”, монографічна робота “Найдавніші пам'ятники слов'янства на території УРСР”.

І. Старчук досліджував питання культури Галицько-Волинської Русі і виконав три тематичні роботи, в яких проаналізував “мобільне” мистецтво у “дрібних” пам'ятках: предметах щоденного вжитку, побуту тощо. “Тут розкрито витончений мистецький смак та високий позем металургійної техніки древньоруського ремесла, а також органічний зв'язок руських племен Верхнього Подністров'я з Києвом, Суздалем, Володимиром на Клязьмі та другими землями древньої Русі”⁹¹.

Інші тематичні роботи написані Й. Пеленським “Червенські городи”, О. Терлецьким “Взаємовідносини поміж східними і західними слов'янами до пол. XIII ст.”, О. Ратичем “Слов'яно-руські поселення у Верхньому Подністров'ї”.

Короткі висновки. Підсумовуючи написане і даючи загальну оцінку зробленому у період 1939-1951 рр., можна дійти деяких попередніх висновків.

Для розвитку археологічної науки це був чи не найважчий час впродовж усього XX ст. Кардинальні соціально-історичні перетворення, пов'язані з початком Другої світової війни, вступом радянських військ у вересні 1939 р. на західноукраїнські землі, трьохрічною німецькою окупацією і важкими повоєнними роками, без сумніву, сильно уповільнили загальний розвиток археологічних досліджень.

Політичні зміни також дуже вплинули на кадровий склад науковців. Повністю залишили Львів польські вчені. Так само націоналістично

настроєні українські археологи змушені були емігрувати. Ті ж поодинокі дослідники, що залишилися у повоєнний період, потрапили під непосильний ідеологічний тиск. Фактично, потужна львівська археологічна школа у 1945 р. перестала існувати. Залишилися 2 представники довоєнної археології (М. Смішко та І. Старчук), які розпочали роботу на майже голому місці. І. Старчук уже в 1950 р. помирає.

Новий етап формування археологічних кадрів можна визначити 1945-1950 рр. У цей час відділ археології поповнили місцеві науковці – О. Ратич, О. Фенін, Л. Крушельницька, а також дослідники зі Східної України та інших місць Радянського Союзу – В. Кравець, О. Судаков, Ю. Захарук, О. Черниш, К. Черниш.

Отже, нова львівська генерація археологів повоєнного зрзка сформувалася уже під більшим впливом радянських східноукраїнських традицій, а не західноєвропейських. Радянська жорстка система науки (як і всього суспільного життя) повністю витіснила старі польські ліберальні порядки на початку 1950-х років, коли остаточно сформувався відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР.

---

¹ Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7; *Ситник О.* Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 11-45.

² *Павлів Д. Ю.* Археологічні заняття М. Грушевського // Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозиуму. Львів, 8-9 червня 1989 р. Львів, 1990. С. 82-83; *Петегирич В., Павлів Д.* Археологія у дослідженнях членів НТШ // ЗНТШ. Праці історико-філософської секції. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 412-426; *Петегирич В., Павлів Д., Филичук М.* Ярослав Пастернак і українська археологія // *Studia archaeologica*. Львів, 1993. № 1. С. 7; *Бандрівський М.* Археологічні зацікавлення Михайла Грушевського // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125 річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. Т. 3. С. 43-49; *Бандрівський М.* Ярослав Пастернак і археологічні студії у Львові // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 99-101; *Бандрівський М.* Все ще недооцінений археолог Володимир Гребеняк (1892-1915) // Постаті української археології. С. 79-81.

³ *Білас Н.* Розвиток археології у Львівському університеті у міжвоєнний період (1919–1939) // Археологія. 2002. № 2. С. 154; *Білас Н.* Археологічна наука у Львівському університеті (XIX–30-ті роки ХХ ст.) // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 46-114; *Цигилик В.* Маркіян Смішко: науковець, педагог // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 158-162; *Ситник О.* Постаті археології Львівського університету... С. 11-45.

⁴ *Гупало В.* Ігор Кирилович Свешніков: віхи життєпису // МДАПВ. Львів, 2005. Вип. 9. С. 7-13.

⁵ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. С. 9.

- ⁶ Черниш О. Довідка про відділ археології // Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі – НА ВА ІУ)
- ⁷ Мацкевий Л. 60 років відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України // МДАПВ. Львів, 2002. Вип. 8. С. 4.
- ⁸ Ситник О. Постаті археології Львівського університету... С. 25.
- ⁹ Więckowska H. Prof. Stefan Krukowski // WA. Warszawa, 1983. T. XLIX. Z. 2. S. 273; *EjUSD. Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim (1890-1982)* // Prądnik. Prace i materiały muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. S. 34-35.
- ¹⁰ НА ВА ІУ. Оп. 5. Од. зб. 4.
- ¹¹ Jakimowicz R. Ś. P. Józef Żurowski // WA. Warszawa, 1936. T. XIV. S. 5-8.; Encyklopedia powszechna PWN. Warszawa, 1987. T. 4. S. 919; Żurowski J. Sztuka preistoryczna Europy // Historia sztuki. 1934. T. I.
- ¹² Ситник О. Постаті археології Львівського університету... С. 36; Білас Н. Археологічна наука у Львівському університеті... С. 69.
- ¹³ Żurowski K. Zabytki brązowe w młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza gornego Dniestru // Prz. A. 1949. T. 5; Dąbrowski K. Sprawozdanie z prac Działu od 1. I. 1954 do 1. X. 1955 roku // Archeologia Polski. Warszawa, Wrocław, 1957. T. I. S. 287.
- ¹⁴ Dąbrowski K. Sprawozdanie z prac Działu... S. 287-292.
- ¹⁵ Żurowski K. Zabytki brązowe...
- ¹⁶ Wiadomości Archeologiczne. 1958. T. XXV. Z. 1-2. S. 167.
- ¹⁷ Dąbrowski K. Sprawozdanie z prac Działu... S. 287.
- ¹⁸ Журовський Т. Список картографічних праць, планів та рисунків. 1940-1941 // НА ВА ІУ.
- ¹⁹ З приватної розмови з В. Гупало, яка мала можливість ознайомитися з неопублікованими спогадами І. Свешнікова.
- ²⁰ Дідик Й. П. Античні поселення західно-північного узбережжя Чорного моря від Дунаю до Дністра за літературними, епіграфічними та археологічними джерелами // НА ВА ІУ. Оп. 5. Од. зб. 18. 52 с.
- ²¹ Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940-2000). Львів, 2000. С. 190.
- ²² Sawicki L. Rozwoj badań w zakresie prehistorii czwartorzędu w Polsce. Stan obecny i wytyczne na przyszłość // Sprawozdania P. M. A.. Warszawa, 1949. T. II. Z. 1-4. S. 22.
- ²³ Polanskyj G., Krukowski St. Die erste Palaolith-station in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Збірник математично-природописно-лікарської секції наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1926. T. XXV. 23 s. (відбитка).
- ²⁴ Stołpiak B. Rozwoj prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzynarodowego. Cz. I. 1918-1928. Poznań. 1984. S. 22.
- ²⁵ Романюк Т. Наукова діяльність Ярослава Пастернака в період Другої світової війни (1939-1944 рр.) // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 177.
- ²⁶ Історичний факультет... С. 291.
- ²⁷ Czekanowski J. Sto lat antropologii polskiej. 1856-1956. Ośrodek lwowski. Wrocław, 1956. S. 37.
- ²⁸ Запильняк Л. Марченко Михайло Іванович // Історичний факультет... С. 131; Рубльов О. С. Маловідомі сторінки біографії українського історика // Український історичний журнал. 1996. № 1. С. 105-129.
- ²⁹ Історичний факультет... С. 289, 290.
- ³⁰ Романюк Т. Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 177.

- ³¹ *Верига В.* Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) // Український історик. Нью-Йорк-Мюнхен, 1972. Ч. 3-4. С. 94; *Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М.* Ярослав Пастернак і українська археологія. С. 7.
- ³² *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 173.
- ³³ *Пастернак Я.* Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр. Краків-Львів, 1944.
- ³⁴ *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 174.
- ³⁵ Encyklopedia powszechna PWN. Warszawa, 1984. Т. 2. S. 594.
- ³⁶ *Овсінський Ю.* Булянда Едмунд Іванович // Історичний факультет... С. 84.
- ³⁷ *Ситник О.* Постаті археології Львівського університету... С. 40; *Білас Н.* Археологічна наука у Львівському університеті... С. 66.
- ³⁸ *Majewski K.* Edmund Bulanda (28. X. 1882 – 15. IV. 1951) // Archeologia. Wrocław-Warszawa, 1955. Т. V. 1952-1953. S. 377-381.
- ³⁹ *Majewski K.* Wrocław. Zakład Archeologii Klasycznej Uniwersytetu Wrocławskiego // Archeologia. Wrocław, 1947. Т. I. S. 294.
- ⁴⁰ *Parnicki-Pudelko S.* Lepik-Koraczyńska Wilhelmina (6. VI. 1915–3. II. 1962) // Archeologia. Warszawa-Wrocław, 1962. Т. XIII. S. 195-196.
- ⁴¹ *Лешкович Н.* Тисс Володимир Васильович // Історичний факультет... С. 162.
- ⁴² *Kulczycki J.* Praformy mebli na obszarze Europy // Archeologia. Wrocław, 1947. Т. 1. S. 43-93.
- ⁴³ *Пастернак Я.* Історична Секція НТШ в час другої світової війни // Сьогоднішня НТШ в час другої світової війни. Сьогоднішня і минуле. Вісник українознавства. Мюнхен-Нью-Йорк, 1948. С. 37; *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 171.
- ⁴⁴ *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 170.
- ⁴⁵ *Антонович О.* Про 156-й том Записок наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 р. // ЗНТШ. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. С. 94-97.
- ⁴⁶ *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 175.
- ⁴⁷ Там само. С. 171.
- ⁴⁸ *Пастернак Я.* Коротка археологія Західно-Українських земель // Богословія. Львів. 1932. Т. X. Кн. 3. С. 56. Табл. XV; *Милян Т.* Дослідження пам'яток ранньослов'янського періоду вченими Львівського університету // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 122-131.
- ⁴⁹ *Винар А.* Біографічні та бібліографічні матеріали Ярослава Пастернака // Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Нью-Йорк-Торонто-Париж-Мюнхен, 1976. С. 115; *Романюк Т.* Наукова діяльність Ярослава Пастернака... С. 176.
- ⁵⁰ *Лісовий І., Пелецишин М.* Вейцківський І. І. – дослідник античної історії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1984. Вип. 20. С. 78; *Довгань П.* Вейцківський Іван Іванович // Історичний факультет... С. 87.
- ⁵¹ *Бандровський О. Г.* Кафедра археології, античності та середньовіччя // Історичний факультет... С. 17.
- ⁵² *Лильо І.* Пеленський Йосип Гаврилович. // Історичний факультет... С. 142-143.
- ⁵³ *Гупало В.* Ігор Кирилович Свешніков: віхи життєпису. С. 7-13.
- ⁵⁴ Там само.
- ⁵⁵ Там само. С. 9.

- ⁵⁶ Годовой статистический отчет научно-исследовательского учреждения за 1944 год // НА ВА ІУ.
- ⁵⁷ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 276.
- ⁵⁸ *Rybicki R.* Kazimierz Władzław Malewski // ZOW. 1982. R. XLVIII. № 1-3. S. 109-113.
- ⁵⁹ *Press L.* Życiorys uczonego // Archeologia. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdańsk-Lódź, 1985. T. XXXIII. 1982. S. 9-19.
- ⁶⁰ *Смішко М. Ю.* Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. // Археологія. Київ, 1947. Т. I. С. 187-189.
- ⁶¹ *Дзбановській Е.* Інститут археології АН УРСР у 1944 році // Археологія. Київ, 1947. Т. I. С. 183-186.
- ⁶² *Biliński B.* Problem pracy w starożytnem Rzymie I. Czasy królewskie i wczesna republika (VIII-IV/III w. przed n. e.) // Archeologia. Warszawa-Wrocław, 1952. T. III. 1949. S. 45-112.
- ⁶³ *Смішко М. Ю.* Селище доби "полів поховань" у Вікнинах Великих // Археологія. Київ, 1947. Т. I. С. 112-122.
- ⁶⁴ *Ситник О.* Архівні матеріали археологічних досліджень Маркіяна Смішка // МДАПВ. Львів, 2002. Вип. 8. С. 20-23.
- ⁶⁵ Історичний факультет... С. 291.
- ⁶⁶ *Majewski K.* Wspomnienie o Ryszardzie Gansińciu // Archeologia. Wrocław-Warszawa-Krakow, 1959. T. IX. 1957. S. 204-210.
- ⁶⁷ *Filip J.* Enzyklopadisches Handbuch zu Ur – und Fruhgeschichte Europas. Prag, 1966. № 1; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 287.
- ⁶⁸ *Ісаєвич Я., Микитів Б.* Інститут суспільних наук – Інститут українознавства. Етапи історії // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 12.
- ⁶⁹ Виписка з висновків про роботу Львівського Відділу Інституту археології АН УРСР // НА ВА ІУ.
- ⁷⁰ Характеристика О. Ратича // НА ВА ІУ.
- ⁷¹ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 235.
- ⁷² Листок приявних працівників Львів. Відділу 1948 р. // НА ВА ІУ.
- ⁷³ *Завада П.* Скотоводчі племена кінця III-го–початку II-го тисячоліття до нашої ери в Західних областях Української РСР (машинопис, 1947 р.) // НА ВА ІУ. 138 арк.
- ⁷⁴ Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині. Київ, 1981. С. 243; *Судаков С. А.* Поселення трипільської культури біля с. Семенів-Зеленче // АП УРСР. Київ, 1952. Т. IV. С. 104-111.
- ⁷⁵ *Судаков С. А.* Селище трипольської культури около с. Семеново-Зеленче Тербовлянського району Тернопольської області // НА ВА ІУ. Оп. 5. Од. зб. 60.
- ⁷⁶ *Кравець В. П.* Памятники Трипольской культуры Верхнего Поднестровья (машинопис, 1951 р.) // НА ВА ІУ. Оп. 5. Од. зб. 109. 186 с.
- ⁷⁷ *Терлецький О. А.* Города Галицько-Волинської землі (машинопис, 1948 р.) // НА ВА ІУ. Оп. 5. Од. зб. 61. 28 с.
- ⁷⁸ *Чорній В.* Терлецький Омелян Антонович // Історичний факультет... С. 161-162; *Стеблій Ф.* Терлецький Омелян Антонович // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 309-310.
- ⁷⁹ НА ВА ІУ.
- ⁸⁰ *Фенін О.* Знахідки римських монет в Прикарпатті // Археологія. Київ, 1952. Т. V.
- ⁸¹ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 205; *Круц В., Бунятян К.* Пам'яті Юрія Миколайовича Захарука // Археологія. 1998. № 3. С. 150-151; *Gurba J.*

Zakościelna A. Jurij M. Zacharuk (1914-1997) // Archeologia Polski Środkowowschodniej. 1998. Т. III. S. 315-316; Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. Чернігів, 1997. С. 40.

⁸² *Filip J. Enzyklopadisches Handbuch zu Ur – und Fruhgeschichte Europas. S. 217; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 283-284; Ситник О., Грибович Р. Пам'яті Олександра Черниша (1918-1993) // Археологія. 1996. № 3. С. 129-131; Ситник О., Грибович Р., Мацкевий Л. Пам'яті Олександра Черниша // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 5-13; Ситник О. Олександр Черниш і Молодове // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 21-23.*

⁸³ *Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук: сторінки історії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. Львів, 2000. № 7. С. 36.*

⁸⁴ *Мацкевий Л. Відділ археології // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича... С. 87.*

⁸⁵ *Лукомський Ю., Романюк Т. Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського // ЗНТШ. Львів, 2002. Т. ССXLIV. Праці Археологічної комісії. С. 319.*

⁸⁶ *Смішко М. Ю. Археологічні дослідження на території УРСР за останні роки. Доповідь, прочитана на науковій сесії Інституту археології АН УРСР 28 жовтня 1949 р. // НА ВА ІУ. С. 29-30.*

⁸⁷ Там само. С. 52.

⁸⁸ Там само. С. 53.

⁸⁹ Там само. С. 55.

⁹⁰ Там само. С. 40.

⁹¹ Там само. С. 44.

L'VIV ARCHAEOLOGICAL SCHOOL DURING THE PERIOD OF IMPRESSION AND CHALLENGES (1939-1951)

Olexander SYTNYK
Ivan Franko National University of L'viv,
the Chair of Archaeology and History of Ancient World

The paper is dedicated to difficult period of establishment of new "Soviet school" of archaeology in L'viv, which began after invasion of Soviet troops on territory of Western Ukraine in 1939.

Scientific achievements and fates of L'viv archaeologists during the periods of "first Soviet" (1939–1941), German occupation and after the II World War (1944–1951) were described. In 1951 the Institute of Social sciences of Academy of sciences of Ukrainian SSR was founded. It included the Department of Archaeology. Simultaneously, formation of new generation of L'viv archaeologists finished.

Key words: L'viv Department of Archaeology, Chair of Archaeology of L'viv University, Institute of Social sciences of Academy of sciences of Ukrainian SSR, archaeology of Western Ukraine

Стаття надійшла до редколегії 09.03.2006

Прийнята до друку 22.03.2006